

3574

۴۰۵

۱

۵۰۴

بوستان ما ب

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

www.ketab.ir

دکتر سید علی حسینی
چهارگانه شیعه

علی اکبر داناگری

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

سیره اقتصادی معصومان علیه السلام

در کتاب‌های چهارگانه شیعه

علی اکبر ذاکری

ناشر

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

تهیه

پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام

سرپرستار

محمدباقر انصاری

ویواستار

مصطفی رضایی دیل

لیتوگرافی، چاپ و صحافی

مخبرخانه بنیاد بوستان کتاب

چاپ اول: بهار ۱۳۹۸

تعداد: ۵۰۰

قیمت: ۶۵۰۰۰ تومان

عنوان: ۵۱۲؛ مسلسل: ۸۰

نشانی

قم، خیابان معلم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، نشر

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

تلفن و دورنگار: ۳۷۸۲۲۸۳۳ - ۰۲۵

ص.پ: ۳۷۱۸۵/۳۶۸۸

کدپستی: ۳۷۱۵۶۱۶۵۹۱

مراکز پخش

۱. قم، میدان شهدا، تلفن و دورنگار ۳۷۸۲۲۸۳۴ - ۰۲۵

۲. تهران، خیابان انقلاب، روبروی در دانشگاه تهران،

باساز فروزنده، طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن:

۰۲۱ - ۶۶۹۵۱۵۳۴

وب‌گاه: www.pub.isca.ac.ir

رایانامه: nashr@isca.ac.ir

فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir

فروشگاه نشر دیجیتال: www.pajooahaan.ir

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

سرشناسه:

ذاکری، علی اکبر، ۱۳۳۸

عنوان و نام پدیدآور:

سیره اقتصادی معصومان علیهم السلام در کتاب‌های چهارگانه شیعه/ علی اکبر ذاکری؛ تهیه پژوهشکده

تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام

مشخصات نشر:

قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ

اسلامی، ۱۳۹۸

مشخصات ظاهری:

ص ۴۰۰

شابک:

۶۵۰۰۰۰ ریال

978-600-195-468-9

وضعیت فهرست‌نویسی:

فیا

یادداشت:

کتابنامه: ص. [۳۲۷] - ۳۵۲؛ همچنین به صورت زیرنویس

یادداشت:

نمایه

موضوع:

چهارده معصوم علیهم السلام - سرگذشت‌نامه - تاریخ و نقد

موضوع:

اخلاق کسب و کار - جنبه‌های مذهبی - اسلام

موضوع:

امور مالی - جنبه‌های مذهبی - اسلام

شناسه افزوده:

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ

اسلامی، پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام

رده‌بندی کنگره:

۱۳۹۸ س ۹ ۲/۶۵/۲۵۴ BP

رده‌بندی دیویی:

۲۹۷/۶۵۵

شماره کتابشناسی ملی:

۵۶۲۰۹۱۲

۱۳سخنی با خواننده
۱۷پیش‌گفتار
۱۸اهمیت و ضرورت تحقیق
۲۱جایگاه سیر
۲۵جایگاه کتاب‌های چهارگانه شیعه
۲۹شیوه نگارش
۳۲ساختار

فصل اول: کار و تلاش در سیره معصومان علیهم‌السلام

۳۵مدخل
۳۶گفتار اول: تشویق به کار و تلاش
۳۸امور مضر به کار و تلاش
۳۸۱. تنبلی و بیکاری
۳۹۲. احساس نیاز به مردم
۴۱۳. چشمداشت به بیت‌المال
۴۲نکاتی برای تعادل در کار
۴۲۱. سهم منطقی کار و تلاش
۴۷۲. کفاف

۳. قناعت ۵۳
۴. زهد صحیح، وابسته‌نبودن به مال ۵۹
- گفتار دوم: تشویق به تجارت ۶۲
- بازار، مکان تجارت ۶۶
- آداب و شرایط تجارت ۶۷
- دعا برای موفقیت در کسب و کار ۷۰
- گفتار سوم: نظارت بر بازار ۷۱
- نظارت پیامبر صلی الله علیه و آله بر بازار ۷۲
- نظارت امیر المؤمنین علیه السلام بر بازار ۷۲
- نهی از عمل خلاف شرع در کسب و کار ۷۴
۱. جلوگیری از معاملات حرام ۷۴
۲. حرمت غش و تقلب ۷۸
۳. کم‌فروشی ۸۴
۴. مبارزه با احتکار ۸۷
- الف) برخورد پیامبر صلی الله علیه و آله با محتکر ۹۵
- ب) مبارزه امیر المؤمنین علیه السلام با محتکران ۹۷
- قیمت‌گذاری کالای احتکار شده ۹۹

فصل دوم: کار و تلاش‌های اقتصادی معصومان علیهم السلام

- مقدمه ۱۰۵
- گفتار اول: کشاورزی ۱۰۷
۱. کار در مزرعه ۱۰۸

فهرست مطالب ۷

- ۱۰۸ ۲. آبادکردن زمین
- ۱۱۰ ۳. کاشت درخت
- ۱۱۰ الف) سیره رسول خدا ﷺ
- ۱۱۲ ب) سیره امیرالمؤمنین علیؑ
- ۱۱۳ ۲. مدیریت تولید کشاورزی
- ۱۱۸ گفتار دوم: ۱. و کارگری در سیره معصومان
- ۱۱۹ ۱. امیر مؤمنان علیؑ
- ۱۲۱ ۲. امام باقرؑ
- ۱۲۲ ۳. امام صادقؑ
- ۱۲۳ ۴. دیگر امامان
- ۱۲۳ گفتار سوم: معامله و تجارت
- ۱۳۰ گفتار چهارم: دامداری
- ۱۳۴ جمع‌بندی

فصل سوم: سیره معصومان علیهم السلام در مصرف اموال

- ۱۳۷ مقدمه
- ۱۳۷ ۱. مصرف خانواده
- ۱۴۱ ۲. کمک به دیگران
- ۱۴۲ الف) کمک به نیازمندان
- ۱۴۳ ب) کمک برای تولد فرزند
- ۱۴۴ ۳. اصلاح بین شیعیان
- ۱۴۵ ۴. آزادی بردگان

- ۱۴۷ ۵. وقف
- ۱۴۹ ۶. میان‌روی و دوری از اسراف و خست
- ۱۴۹ اسراف و تبذیر
- ۱۵۱ اسراف و اقتار (خست)
- ۱۵۳ کمترین اسراف
- ۱۵۴ پیامدهای منفی اسراف
- ۱۵۴ الف) فساد و خلاف
- ۱۵۵ ب) نابودی اموال
- ۱۵۶ ج) اجابت شدن دعا
- ۱۵۶ موارد استیفاء از اسراف
- ۱۵۸ الف) بهداشت و سلامتی
- ۱۵۹ ب) حج و عمره
- ۱۶۰ جمع‌بندی

فصل چهارم: اموال عمومی

- ۱۶۳ مقدمه
- ۱۶۴ گفتار اول: زکات
- ۱۶۴ ۱. اعلام حکم زکات
- ۱۶۸ ۲. موارد زکات
- ۱۷۱ زکات اسب و مال‌التجاره
- ۱۷۴ ۳. پرداخت زکات به حاکم و فقیه
- ۱۷۸ ۴. آیین گردآوری زکات
- ۱۸۰ دستورالعمل امیرالمؤمنین علیه السلام برای گردآوری زکات

۱۸۰	الف) توصیه گردآورنده به تقوا و امانتداری
۱۸۱	ب) شیوه ورود به میان اموال زکوی
۱۸۲	ج) روش برخورد با دارنده مال زکوی
۱۸۲	د) شیوه دریافت حیوان زکوی
۱۸۳	ها) پذیرش تقسیم مجدد اموال
۱۸۳	و) شرایط مسئول حفظ اموال زکات
۱۸۴	زا) شیوه حرکت دادن چاریایان زکوی
۱۸۵	ح) برخورد مهربانانه با حیوانات
۱۸۵	ط) نادان کارگزار
۱۸۶	ی) انتقاد امام صالح علیه السلام به عملکرد حاکمان
۱۸۷	۵. مصرف‌کنندگان زکات
۱۹۰	الف) فقیران و نیازمندان
۱۹۱	ب) کارگزاران زکات
۱۹۲	ج) تألیف قلوب و آزادی برده
۱۹۷	د) مقروضان
۲۰۱	ها) جهاد و راه خدا (امور خیر)
۲۰۳	و) در راه ماندگان
۲۰۴	گفتار دوم: منابع عمومی بیت‌المال
۲۰۷	۱. غنیمت
۲۰۹	انواع غنایم
۲۱۴	تقسیم غنائم
۲۱۷	موارد استثنا از تقسیم
۲۲۷	۲. فیء

- ۲۲۸ موارد کاربرد فیء در روایات
- ۲۳۳ ۳. انفال
- ۲۳۴ حکم انفال
- ۲۳۷ موارد انفال در روایات
- ۲۳۷ الف) زمین‌ها
- ۲۳۷ ۱) مناطق به دست آمده بدون جنگ و با صلح
- ۲۳۹ ۲) مناطق متروکه
- ۲۴۰ ۱) جنگل‌ها
- ۲۴۱ ۴) گوه‌ها و رادی‌ها
- ۲۴۱ ۵) رسین‌های موات
- ۲۴۴ ب) مال بدون وارث
- ۲۴۵ ج) معادن
- ۲۴۵ د) اموال حاکمان
- ۲۴۶ ۴. خمس از منابع بیت‌المال
- ۲۴۷ ۵. جزیه
- ۲۵۰ ۶. خراج
- ۲۵۱ انواع زمین‌ها
- ۲۵۳ تفاوت زمین خراج و زمین جزیه و صلح
- ۲۵۷ برخورد با کشاورزان زمین‌های خراجی
- ۲۶۰ ۷. وقف عام
- ۲۶۲ ۸. هدیه‌ها
- ۲۶۳ جمع‌بندی

فصل پنجم: اصلاح روش درآمد و مصرف بیت‌المال

۲۶۷	مقدمه
۲۶۸	گفتار اول: سیره امیرالمؤمنین <small>علیه السلام</small> در دریافت خراج
۲۷۰	سیره امیرالمؤمنین <small>علیه السلام</small> درباره سرزمین عراق
۲۷۱	۱. همه از آن امام
۲۷۲	۲. عراق از آن تمام مسلمانان
۲۷۴	۳. تعیین خراج اراضی مفتوحه‌العنوه توسط امام علی <small>علیه السلام</small>
۲۷۹	الف) خراج و جزیه در زمان امیرالمؤمنین <small>علیه السلام</small>
۲۸۲	ب) مصرف خراج و جزیه
۲۸۴	ج) مصرف زکات
۲۸۵	گفتار دوم: سیره عادلانه امیرالمؤمنین <small>علیه السلام</small> در مصرف بیت‌المال
۲۸۶	۱. تساوی در تقسیم بیت‌المال
۲۸۹	مخالفت‌ها با تقسیم مساوی بیت‌المال
۲۹۲	۲. رد پیشنهاد عدول از مساوات در تقسیم بیت‌المال
۲۹۷	پاسخ به پرسش از آینده مسلمانان
۲۹۹	گفتار سوم: دریافت و تقسیم غنایم
۲۹۹	۱. دریافت غنایم
۳۰۸	۲. تقسیم غنایم
۳۰۹	مصرف خمس در دوران خلفا
۳۱۲	سیره امیرالمؤمنین <small>علیه السلام</small> درباره مصرف خمس
۳۲۱	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

کتابنامه ۳۲۷

نمایه‌ها

آیات ۳۵۳

روایات ۳۵۶

موضوعات ۳۷۲

اعلام و مشاهیر ۳۹۳

کتاب‌ها ۳۹۷

مکان‌ها ۳۹۸

www.ketab.ir

سخنی با خواننده

کتاب اربعه از مهم‌ترین آثار و مجموعه‌های حدیثی شیعه است که از دیرباز مورد توجه بوده و منبعی ارزنده برای استخراج احکام فقهی و عقاید دینی است. نویسندگان آن از بزرگ‌ترین دانشمندان شیعه و دارای آثار متعددی بوده و از جایگاه والایی برخوردار هستند. این کتاب‌ها از زمان تألیف در قرن چهارم و پنجم مورد اعتماد عالمان شیعه بوده و همواره بر حفاظت و استنساخ آنها تأکید داشته‌اند. این آثار بیشتر منبع فقهی بوده و به ابعاد دیگر آنها از جمله تاریخ و سیره معصومان علیهم‌السلام کمتر توجه شده است. در حالی که این کتاب‌ها منبعی ارزشمند برای شناخت سیره اهل بیت علیهم‌السلام به شمار رفته و ضمن محققانه و سیره زندگانی رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و فرزندان گرامی‌شان با استناد از روایات رسیده و ثبت‌شده در این آثار ضروری و جای آن در میان پژوهش‌های تاریخ و سیره خالی است. ارائه سیره معصومان علیهم‌السلام از کتب اربعه دستورالعمل عملی برای سبک زندگی و رفتار منطقی مسلمانان در ابعاد مختلف فرهنگی، آموزشی، اجتماعی، عبادی، سیاسی، نظامی و اقتصادی است که از منابع معتبر استخراج شده و می‌تواند ما را از افتادن در ورطه اخبار نادرست و جعلی باز دارد.

پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام که واکاوی و تبیین دقیق سیره معصومان علیهم السلام را سرلوحه کار خویش قرار داده است، پس از واگذاری این موضوع به یکی از علاقه‌مندان پژوهشگران توانمند این عرصه، هر کدام از موضوعات سیره را در کتابی سامان داد و در اختیار علاقه‌مندان و پیروان اهل بیت علیهم السلام گذاشت.

کتاب حاضر که محصول تلاش فکری و علمی حجت‌الاسلام و المسلمین جناب آقای علی‌ابیر ذاکری است، پرداختی کمتر صورت گرفته به سیره اقتصادی حضرت محمد صلی الله علیه و آله، حضرت زهرا علیها السلام و ائمه اطهار علیهم السلام است.

بی‌تردید اجرای این پژوهش و غنای علمی آن علاوه بر نویسنده مدیون تلاش‌های ارزنده مدیر محترم پیشین گروه سیره اهل بیت علیهم السلام حجت‌الاسلام و المسلمین آقای دکتر مصطفی صادقی، ناظر پژوهشی حجت‌الاسلام و المسلمین جناب آقای دکتر محمدکاظم رحمان‌سپاسی، ارزیاب محترم حجت‌الاسلام و المسلمین آقای حسین عبدالمحمدی و اعضای محترم شورای پژوهشی پژوهشکده آیت‌الله محمدهادی یوسفی غروی، صاحب‌ساز آقاییان: رمضان محمدی، محمدجواد صاحبی، سیدقاسم رزاقی، علی‌الهی تبار آقاییان دکتر نعمت‌الله صفری‌فروشانی و دکتر سیدحسین فلاح‌زاده، مدیر محترم امور پژوهشی حجت‌الاسلام و المسلمین مهدی نورمحمدی، کارشناس محترم گروه حجت‌الاسلام آقای سیدرسول کاظمی‌نسب و آقای مهدی بنی‌حسن است که جا دارد از زحمات و تلاش‌های ایشان قدردانی به عمل آید.

از رئیس محترم پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر نجف لکزایی تشکر می‌کنم که بدون پشتیبانی و یاریگری بی‌دریغ و مؤثر ایشان، پژوهش حاضر به سرانجام نمی‌رسید.

همچنین بایسته و شایسته است از اداره نشر پژوهشگاه که فرایند آماده‌سازی اثر و چاپ و نشر آن را برعهده داشتند سپاسگزاری کنم. پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم‌السلام در راستای حیات و بالندگی علم و دانش، آثار خود را در اختیار جامعه علمی قرار داده، پیشاپیش از انتقادهای پیشنهادی علمی همه استادان، صاحب‌نظران و پژوهشگران محترم استقبال می‌کند. امید است این فعالیت‌های علمی زمینه‌ساز رشد و پویایی دانش تاریخ و به دنبال آن تمدن اسلامی گردد.

دکتر حمیدرضا مطهری

رئیس پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم‌السلام

پیش‌گام

پیروی از اسوه و الگوگی از راه‌های تربیتی در اسلام است. پیشرفت یک جامعه به فرهیختگان آن بستگی دارد که به عنوان الگو مطرح‌اند. مردم همیشه انسان‌های برجسته، سخت‌کوش، درس‌آموخته را الگوی خود در سبک زندگی قرار می‌دهند. سیره عملکرد و روش زندگی بزرگان است و الگوگیری از آنان عمل به سیره ایشان می‌باشد. قرآن حضرت ابراهیم^ع و پیامبر اسلام^ص را اسوه دیگر مسلمانان قرار داده و می‌خواهد از این اسوگان حسنه پیروی کنیم.^۱ این اثر به سیره رسول خدا^ص و اهل بیت^ع که جزو برترین انسان‌ها هستند، پرداخته است. منظور از اهل بیت فاطمه^ع دختر گرامی پیامبر، حضرت علی^ع و یازده تن از فرزندان ایشان هستند که آنان را امام و مجموع چهارده نفر را معصوم می‌نامیم. کتاب حاضر سیره اقتصادی این بزرگان از مهم‌ترین و معتبرترین منابع حدیثی شیعه یعنی کتاب‌های چهارگانه شیعه است، به این امید که شمعی روشنایی بخش برای سبک زندگی افراد باشد.

۱. قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ (ممتحنه: ۴).

۲. لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ (احزاب: ۲۱).

لازم است در مقدمه نکاتی به‌اجمال درباره اهمیت و ضرورت بحث و مفاهیم مطرح در عنوان کتاب تقدیم شود که مفصل آن در جلد اول با عنوان «درآمدی بر سیره معصومان علیهم السلام در کتاب‌های چهارگانه شیعه» آمده است.

اهمیت و ضرورت تحقیق

پرداختن به کتاب‌های چهارگانه شیعه و استخراج سیره پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام از آنها اهمیت زیادی دارد. این کتاب‌ها عبارت‌اند از: کتاب الکافی، تألیف ثقة الاسلام محمد بن یعقوب کلینی (۳۲۹ق) من لایحضره الفقیه تألیف محمد بن علی بن بابویه معروف به شیخ صدوق (۳۸۱ق) و دو کتاب الاستبصار فیما اختلف فیہ الأخبار و تهذیب الأحکام از محمد بن حسن طوسی معروف به شیخ طوسی (۴۸۰ق) که به مآخذهای سه‌گانه مشهورند. این تحقیق که نخستین بررسی پژوهشی سیره در کتب اربعه است، اهداف زیر را پی‌جویی می‌کند:

۱. بیان سیره در این کتاب‌ها، به جهت پراگماتیستی، نه فقط برای شیعیان ارزشمند است، بلکه اهتمام بزرگان شیعه را به سیره‌شناسی دهد. با این همه باید پرسید آیا نویسندگان کتب اربعه بهای لازم را به سیره می‌دادند؟ اساساً سیره در هندسه فکری آنان چه نقشی داشته است. نقل حوادث و وقایع در ابواب مختلف فقهی نشان می‌دهد سیره و عمل معصومان نزد آنان از جایگاه خاصی برخوردار بوده است. ثقة الاسلام کلینی عنایت خاصی به سیره در کافی داشته، شیخ صدوق در کتاب من لایحضره الفقیه به نقل سیره بسیار توجه کرده و از این حیث در مرتبه بعد از کلینی قرار دارد، شیخ طوسی در تهذیب الأحکام نسبت به حجم کتاب، کمتر به سیره نظر داشته، اما در کتاب الخلاف و المبسوط بسیار به نقل سیره پرداخته است.

این نکته نشان می‌دهد سیره برخلاف آنچه در اندیشه برخی اصولیان مطرح است، از جایگاه والایی برخوردار بوده است.

۲. واقعیت این است اهل سنت به کتب صحاح و سنن خود توجه بیشتری دارند به‌ویژه به صحیح بخاری. شرح‌ها و ترجمه‌های مختلف حاکی از این واقع است. اما اکثر شرح‌های دانشمندان شیعه به این چهار اثر به دوران صفویه می‌گردد. علمای بعدی کمتر به شرح این آثار پرداخته‌اند و اگر پرداخته‌اند در جهت پاسخگویی به شبهاتی است که به این کتاب‌ها به‌ویژه کافی شده است و فقط از من لایحضره الفقیه و اخیراً کافی ترجمه کاملی وجود دارد. ما در این اثر بخشی از احادیث سیره‌ای کتاب‌های چهارگانه شیعه را در اختیار خوانندگان قرار می‌دهیم تا پیشتر با این آثار فاخر و گران‌قدر شیعه آشنا شوند.

۳. نکته دیگری که باعث شد به طرح سیره در کتب اربعه پرداخته شود، این است که متأسفانه کتاب‌های چهارگانه شیعه در حوزه‌های علمیه متروک واقع شده است. نگاهی به چاپ و شمار این کتب این نکته را تأیید می‌کند. آنچه از ذاکره حوزه استفاده می‌شود، این است که مجتهدان سنتی به وسایل الشیعه مراجعه می‌کنند و مبنای درس استادان و اجتهاد علما وسائل است. بسیاری از طلاب و مسائل الشیعه را در منزل دارند و به آن مراجعه می‌کنند؛ در حالی که با کتاب شریف کافی، من لایحضره الفقیه، تهذیب الأحکام و استبصار بیگانه‌اند. حداکثر به اصول کافی و روضه کافی توجه دارند. دلیل روشن دیگر آن، تحلیلات و چاپ‌های متعدد وسائل الشیعه است.

بررسی سیره در کتب اربعه نشان می‌دهد این کتاب‌ها دارای دُرهای گران‌بهایی هستند که با وجود وسائل الشیعه از یاد رفته‌اند. مشکل دیگر وسائل، تقطیع احادیث است که امکان دسترسی به کل خبر را سخت کرده است. به

همین جهت برداشت از روایات و استنباط حکم شرعی متفاوت می‌شود.

۴. نکته مهم دیگر توجه به آشتی فقه و سیره است. گاهی اهل علم در منابع مطالبی از سیره معصومان بیان می‌کنند که با احکام فقهی به ظاهر متفاوت است. اگر ما سیره را از منابع اولیه که دارای سند معتبر هستند، استخراج کنیم، دیگر متنا ندارد فقه با سیره معصوم مخالف و متفاوت باشد؛ زیرا سیره یکی از منابع احکام است. اما چون آنچه از سیره نقل می‌شود، تاریخ تلقی می‌شود و از کتب تاریخی نقل می‌گردد نه منابع حدیثی معتبر، نوعی تضاد بین احکام فقهی و سیره سیرمان ظهور و بروز می‌کند. این تضاد از یک طرف فقه را از عرصه زندگی دور نگه می‌دارد و از جانب دیگر سیره را برای مردم، غیر عملی و در حد یک فضیلت خاص تنزلی می‌دهد؛ در حالی که می‌توان حکم صحیح فقهی را از سیره استنباط کرد. اشکال هم نبودن اعمال ائمه علیهم السلام با تقیه درباره احادیث هم صادق است.

استخراج سیره از کتب اربعه تا حدودی این مشکل را برطرف می‌کند؛ چون که سیره از منبعی معتبر نقل می‌شود که در فقه هم قابل استناد و کار برد است.

۵. مراجعه به کتب اربعه ما را در درک وضعیت سیاسی، اجتماعی دوران امامت معصومان کمک می‌کند. گاهی حادثه‌ای خاص در یک باب فقهی و در ذیل مسئله‌ای آمده که به آسانی خواننده نمی‌تواند به آن دست یابد یا حتی تصور کند که چنین مطلبی در چنین بابی وجود دارد؛ در مثل حدیثی در اهمیت تولد امام جواد علیه السلام در ذیل روایتی در باب موز آمده است. امام رضا علیه السلام در حالی که به فرزندش در منا موز می‌داد، وی را مولودی بابرکت در اسلام دانست.^۱

۱. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۶، ص ۳۶۱، ح ۳: «هذا المولود الذي لم يولد في الإسلام مثله مولود أعظم بركة على شيعتنا منه، باب الموز».

همچنین گوشه‌ای از وضعیت سیاسی - اجتماعی زمان موسی بن جعفر علیه السلام را می‌توان از خبری به دست آورد که ذیل اخبار مربوط به بابی فقهی غیر مرتبط با موضوع آمده است. شخصی در ایام حج در منی می‌خواهد مسئله‌ای در این باره از موسی بن جعفر علیه السلام بپرسد، ایشان می‌گوید آخر شب که رفت و آمدها کم شد، برای پرسیدن سؤال نزد ما بیا. ^۱ بدیهی است کسی که می‌خواهد بخشی از سیره امام کاظم علیه السلام را بداند و از محدودیت‌های سیاسی زمان ایشان مطلع شود، تصور نمی‌کند در باره محدودیت‌های دوران زندگانی موسی بن جعفر علیه السلام به جستجو در چنین بابی بپردازد. این در حالی است که همین روایت را صاحب وسائل الشیعه نقل کرده است، ولی تمام مقدمات آن را حذف و فقط قسمت پرسش از امام را آورده است. ^۲

۶. یکی از موضوعات مورد توجه ما، نقد و بررسی و تحلیل برخی از نکات تاریخی و اخبار مشهوری است که گاه به عنوان یک فضیلت و امتیاز تلقی شده است؛ اما با حقایق تاریخی ناسازگار است و همین دسته اخبار باعث انتقاداتی به کتب اربعه شده است. ما به تناسب به نقد آنها می‌پردازیم.

جایگاه سیره

از آنجاکه عنوان اصلی تحقیق سیره است، آگاهی اجمالی از جایگاه سیره لازم است. سیره بخشی از سنت است؛ لذا اول باید سنت را شناخت تا به جایگاه سیره دست یافت:

۱. همان، ج ۳، ص ۹۲.

۲. شیخ حر عاملی؛ وسائل الشیعه؛ ج ۲، ص ۲۷۲.

۱. سنت که یکی از چهار منبع احکام است، به معنای دستورهای پیامبر و احکامی است که آن حضرت بیان کرده است^۱ و در برابر آن بدعت است^۲ و به معنای استحباب یکی از احکام پنج‌گانه است.^۳ علمای اصولی سنت را سه قسم می‌دانند: قول، فعل و تقریر پیامبر صلی الله علیه و آله.^۴ شیعه سنت را شامل سیره امامان معصوم نیز می‌داند. شماری از علمای اهل سنت، عمل صحابی را نیز جزو سنت قرار داده‌اند.^۵ سنت دارای تقسیمات مختلفی است که در کتاب‌های فقهی و اصولی به آن اشاره شده است، مانند سنن زوائد (مانند لباس پوشیدن پیامبر)^۶ و سنن هدی (کارهای مستحبی)^۷ و میزان حجیت و تبعیت از آن نیز مورد توجه قرار گرفته است.

۲. سیره بخش عملی یا قسمت فعل از سنت است. سیره در لغت از سیر و حرکت و بر وزن فعله است.^۸ این روی به معنای نوع فعل و عمل معصوم است^۹ که به دو قسم روش فردی و اجتماعی تقسیم می‌شود. معنای دوم آن که در

۱. شیخ صدوق؛ معانی الأخبار؛ ص ۱۵۵ «السُّنَّةُ مَا سَنَّ رَسُولُ اللَّهِ».
۲. ابن شعبه حرانی؛ تحف العقول؛ ص ۲۱۱. شیخ صدوق؛ معانی الأخبار؛ ص ۱۵۵ «در کتاب اول آمده: قَالَ: أَمَا السُّنَّةُ فَسُنَّةُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَمَا الْبِدْعَةُ فَمَا خَالَفَهَا».
۳. علی اکبر غفاری؛ تلخیص مقیاس الهدایه؛ ص ۱۲.
۴. شیخ بهایی؛ زبدة الأصول؛ ص ۱۸۰. مولا احمد اردبیلی؛ مجمع الفائدة و البرهان؛ ج ۱، ص ۳۱۶ «تعریف زبده: السُّنَّةُ هِيَ قَوْلُ النَّبِيِّ ﷺ أَوْ فِعْلُهُ أَوْ تَقْرِيرُهُ».
۵. حاکم نیشابوری؛ المستدرک علی الصحیحین؛ ج ۱، ص ۵۱۰ و ج ۴، ص ۳۲۹ «وَقَدْ أَجْمَعُوا عَلَى أَنَّ قَوْلَ الصَّحَابِيِّ سُنَّةٌ».
۶. سید علی خان مدنی شیرازی؛ ریاض السالکین؛ ج ۷، ص ۲۰۴، و ج ۶، ص ۴۰۳ (مشابه آن).
۷. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۳، ص ۴۴۳. شیخ طوسی؛ تهذیب الأحکام؛ ج ۲، ص ۴.
۸. فخرالدین طریحی؛ مجمع البحرین؛ ج ۳، ص ۳۴۰.
۹. حسن مصطفوی؛ التحقیق فی کلمات القرآن؛ ج ۵، ص ۲۸۸.

احادیث نیز آمده، به معنای روش برخورد و رفتار با دیگران در جهاد است.^۱ در زمان امام صادق علیه السلام این معنا رایج بوده^۲ و فقها نیز آن را به همین معنا می‌شناختند. به همین جهت در شماری از کتاب‌های فقهی از کتاب جهاد، تعبیر «کتاب سیره» شده است.^۳ به مرور سیره توسعه یافته و مشمول شرح حال بزرگان نیز می‌شود^۴ که امروز این معنا رایج است.

۳. منظور از سیره در اینجا فعل و عمل است. ممکن است گفته شود سیره بر نوح و هیئت عمل دلالت می‌کند که بیش از یک بار رخ داده باشد. به همین علت برخی سیره را به مواردی اختصاص داده‌اند که در آن واژه «کان» با فعل مضارع آمده باشد. زیرا دلالت بر استمرار دارد. آنان این موارد را سیره تلقی کرده‌اند نه گزارش هر فعل و عمل معصوم. در برابر این دیدگاه می‌توان گفت: در روایات ما از عمل و فعل معصومان که یک بار و در یک حادثه رخ داده، تعبیر به سیره شده است. امام صادق علیه السلام برخورد امیر مؤمنان علیه السلام با مردم بصره و اصحاب جمل را سیره شمرده؛ در حالی که یک بار رخ داده است.^۵ همین موضوع درباره سیره امام زمان علیه السلام نیز نقل شده است.

۴. اعتبار سیره پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام به سه دلیل است و به همین سه جهت باید از آنان تبعیت کرد:

۱. احمد بن محمد فیومی؛ مصباح المنیر؛ ص ۲۹۹.
۲. شیخ ابوجعفر محمد بن حسن طوسی؛ تهذیب الأحکام؛ ج ۶، ص ۱۴۵.
۳. همو، الخلاف؛ ج ۵، ص ۵۱۷.
۴. حاجی خلیفه؛ کشف الظنون؛ ج ۲، ص ۱۰۱۲.
۵. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۵، ص ۱۲. شیخ ابوجعفر محمد بن حسن طوسی؛ تهذیب الأحکام؛ ج ۴، ص ۱۱۶.
۶. محمد باقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۵۲، ص ۳۸۸.

الف) سیره بخشی از سنت است و عمل معصوم برای دیگران حجت و قابل احتجاج و پیروی است. به همین سبب به آنان حجت الهی می‌گویند.^۱ کلینی در اصول کافی در کتاب «حجه» به مسائل نبوت و امامت پرداخته است.

ب) عصمت پیامبر و اهل بیت دلیلی دیگر بر اعتبار سیره آنان است. دلیل عصمت آیه تطهیر است^۲ که در مرحله اول شامل پنج تن آل عبا (پیامبر، علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام) می‌شود^۳ و به دلیل سخنان پیامبر،^۴ شامل دیگر امامان معصوم نیز می‌گردد.

ج) در قرآن پیامبر اسوه نیکو معرفی شده^۵ که نشان می‌دهد فعل و عمل حضرت می‌تواند الگوی مناسبی برای مسلمانان باشد. افزون بر این معصومان خود را اسوه دانسته و مردم را به پیروی از خویش دعوت می‌کردند.^۶ چگونگی پیروی از فعل پیامبر صلی الله علیه و آله و اسوه قرار دادن ایشان و دیگر معصومان و بزرگان باعث شده رفتار آنان را به دست‌کلی تقسیم کنند: امور عادی و

۱. شیخ صدوق؛ الأمالی؛ ص ۱۳۳. محمدباقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۳۶، ص ۲۲۸. ابوجعفر محمد بن علی طبری؛ بشارة المصطفی؛ ص ۲۴.
۲. احزاب: ۲۱ « وَ إِنَّمَا يَرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً ».
۳. محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ ج ۱، ص ۲۹۴ و ج ۳، ص ۸۳. قاضی نعمان غریبی؛ معالم الإسلام؛ ج ۱، ص ۳۷. شیخ صدوق؛ علل الشرائع؛ ج ۱، ص ۲۰۵. محمد بن حسن طوسی؛ الأصول؛ ج ۱، ص ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۹۹. محمدباقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۲۱، ص ۲۸۱ و ج ۳۵، ص ۲۲۵.
۴. شیخ صدوق؛ عیون أخبار الرضا علیه السلام؛ ج ۱، ص ۶۴. همو، کمال الدین و تمام النعمان؛ ج ۱، ص ۲۸۰. علی بن محمد خزاز رازی قمی؛ کفایة الأثر؛ ص ۱۹.
۵. احزاب: ۲۱.
۶. شیخ ابوجعفر محمد بن حسن طوسی؛ الغیبه؛ ص ۴۲. علی بن جعفر عریضی؛ مسائل؛ ص ۳۴۸. محمدباقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۴۹، ص ۲۷.
۷. فلکم فی اسوة (ابوجعفر محمد بن علی طبری؛ تاریخ الامم و الملوک؛ ج ۴، ص ۳۰۴. ابن اثیر جزری عزالدین)؛ الکامل؛ ج ۴، ص ۴۸. شهاب الدین احمد نویری؛ نهاية الإرب؛ ج ۲۰، ص ۴۱۹.

امور دینی. پیروی در مسائل دینی، به تناسب وضعیت آن مسئله، زمانی واجب و گاهی مستحب و گاهی مباح است و در امور عادی پیروی مرجح و مباح است.

حایکاه کتاب‌های چهارگانه شیعه

تین جایگاه کتاب‌های چهارگانه می‌طلبد نگاهی اجمالی به سیر تدوین حدیث تا زمان نگارش این کتب داشته باشیم. سیر تدوین حدیث در شیعه با اهل سنت متفاوت است. شیعه هیچ‌گاه نگارش حدیث را ممنوع ندانسته؛ لذا آثار مکتوبی از امیرمؤمنان علیه السلام^۱ و دیگر امامان شیعه باقی مانده است. امیرمؤمنان علیه السلام یاران خود را به تدوین حدیث تشویق می‌کرد.^۲

نگارش‌های یاران ائمه در آغاز دو دسته بود: اصل و کتاب. اصل به اثری گفته می‌شود که از سخنان معصوم برای اولین بار گردآوری شده است و کتاب آثاری است که از اصول و کتب دیگران و با عناوینی خاص تدوین شده است.^۳ اصول اولیه شیعه چهارصد اصل بوده است که شاگردان ائمه به‌ویژه شاگردان امام صادق علیه السلام تدوین کرده‌اند.^۴

بنابراین تدوین حدیث توسط شیعیان در مرحله اول به صورت اصل و کتاب بوده است. در مرحله دوم جمعی از فقها بخشی از اصول و کتب شیعه را

۱. محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ ج ۱، ص ۶۱-۶۴. عیاشی سمرقندی؛ تفسیر العیاشی؛ ج ۱، ص ۱۴.

۲. احمدی میانجی؛ مکاتیب الأئمه علیهم السلام؛ ج ۵، ص ۱۴.

۳. آقابزرگ تهرانی؛ الذریعه؛ ج ۲، ص ۱۲۵.

۴. ابن شهر آشوب؛ معالم العلماء؛ ص ۳. شیخ حر عاملی؛ وسائل الشیعه؛ ج ۳، ص ۲۰۸. ابوعلی فضل

بن حسن طبرسی؛ إعلام الوری بأعلام الهدی؛ ج ۲، ص ۲۰۰.

در آثاری گرد آورده‌اند که به آنها جوامع اولیه می‌گویند.^۱ حدود بیست جامع از جوامع شیعه در آثار گذشتگان معرفی شده است. اولین کتاب با نام جامع را عبیدالله حلبی در زمان امام صادق علیه السلام و بعد احمد بن ابی نصر بزنطی در زمان امام رضا علیه السلام، نگاشته است. ابن ادریس بخشی از اخبار جامع بزنطی را نقل کرده است.^۲ در مرحله سوم احادیث بیشتر این اصول، کتب و جوامع اولیه در کتب اربعه گردآوری شده‌اند. صدوق در مقدمه من لایحضره الفقیه تعدادی از اصول را یاد می‌کند.^۳ اکنون فقط شانزده اصل از آن اصول، جداگانه موجود است. در حالی که شیخ طوسی در کتاب فهرست خود که آن را به معرفی اصول و کتاب‌های شیعه اختصاص داده است،^۴ حدود ۶۳ اصل را معرفی کرده است که اکنون خبری از آنها نیست. گرچه اخبار آنها در آثار شیعه نقل شده است.

بنابراین و طبق تصریح آیات الله العظمی بروجردی کتب اربعه جزو جوامع ثانویه^۵ و مرحله سوم حدیث‌نگاری شیعه هستند. در واقع کتب اربعه شامل مجموعه‌ای از اصول، کتب و جوامعی است که بزرگان شیعه در گذشته نوشته‌اند و این سه عالم بزرگوار ثقة الاسلام کلینی، شیخ صدوق و شیخ طوسی در این مجموعه‌ها با تقسیم‌بندی قابل قبولی تدوین و برای ما به جای گذاشته‌اند. این کتب محور اصلی فقه شیعه و مسائل کلامی شیعه است و چون احادیث آن از

۱. آقا حسین بروجردی؛ البدر الزاهر فی صلاة الجمعة و المسافر؛ ص ۴۳. علی بن الحکم بن اسیب شیر، بزنطی، حسن بن علی بن فضال و حسن بن محبوب جزو کسانی هستند که جوامع اولیه را نگاشته‌اند.

۲. ابن ادریس؛ السرائر؛ ج ۳، ص ۵۷۲.

۳. شیخ صدوق؛ من لایحضره الفقیه؛ ج ۱، ص ۳.

۴. شیخ ابوجعفر محمد بن حسن طوسی؛ فهرست کتب الشیعه؛ ص ۲-۳.

۵. آقا حسین بروجردی؛ رساله فی الخمس؛ ص ۳۷۶. همو، نه‌ایة التقرير؛ ج ۱، ص ۹۴. جوامع بعدی عبارت‌اند از وسائل الشیعه حر عاملی، وافی فیض کاشانی و بحار الانوار علامه مجلسی.

اصول و کتب اولیه شیعه گرفته شده، از اعتبار و جایگاه خاصی برخوردارند. به‌گونه‌ای که در مساجد قرائت و تدریس می‌شدند.^۱

بحرالعلوم درباره کتاب کافی می‌نویسد: «کتابی مهم، دارای سود زیاد و بی‌نظیر است و بر تمام کتاب‌های حدیثی برتری دارد، از جهت نیکویی ترتیب و جهت^۲». کتاب فقیه در اهمیت به‌گونه‌ای است که برخی، روایات آن را بر روایات دیگر کتب اربعه ترجیح می‌دهند.^۳ بحرالعلوم درباره تهذیب می‌نویسد: «تهذیب کافی است برای فقه و آنچه از روایات احکام بر می‌گیرند و در بیشتر اوقات از دیگر کتب بی‌بیار است».^۴ در اهمیت تهذیب و استبصار می‌افزاید: این دو مشتمل بر فقه و استدلال است و تنبیه بر اصول و رجال و جمع بین اخبار و جمع بین نقل و اعتبار.^۵ استبصار مواردی از اخبار است که شیخ طوسی در تهذیب به توضیح آن پرداخته یا بین اخبار مختلف جمع کرده است.

نویسندگان کتب اربعه بنا بر ملاک‌ها و قرائنی که خود می‌شناختند و در کلام صدوق در مقدمه من لایحضره الفقیه نمونه‌هایی از آن آمده، به احادیث اعتماد می‌کردند؛ ولی به‌مرور این قرائن از بین رفت شماری از بزرگان، شواهد و قرائنی را که علما در گذشته به آن اعتماد داشتند، بیان کرده‌اند. شیخ بمائی در مشرق‌الشمسین قرائنی را که علما در گذشته به آن اعتماد می‌کردند این‌گونه بیان کرده است:

۱. ابوالعباس احمد بن علی نجاشی؛ رجال النجاشی؛ ص ۳۷۷.

۲. سیدمهدی بحرالعلوم؛ الفوائد الرجالیه؛ ج ۳، ص ۳۳۰.

۳. میرزا حسین نوری؛ مستدرک الوسائل؛ ج ۱، ص ۳۰.

۴. سیدمهدی بحرالعلوم؛ الفوائد الرجالیه؛ ج ۳، ص ۲۲۹.

۵. همان.

۱. وجود حدیثی در بسیاری از اصول چهارصدگانه‌ای که از مشایخشان با اسناد متصل به معصوم نقل کرده‌اند.

۲. تکرار حدیث در یک یا دو اصل از اصول چهارصدگانه با طریق‌ها و سندهای متعدد معتبر.

۳. وجود حدیث در اصلی که انتساب آن به یکی از افرادی که اجماع بر تصدیق آنان معروف است؛ مانند زراره، محمد بن مسلم، صفوان بن یحیی و احمد بن ابی نصر بزنطی.

۴. وجود حدیثی در یکی از کتاب‌هایی که بر یکی از امامان عرضه شده و آن حضرت بر مؤلف آن درود فرستاده‌اند و آن را تأیید کرده‌اند؛ مانند کتاب عبیدالله حلبی که بر امام صادق علیه السلام عرضه شده است.

۵. دریافت حدیث از یکی از کتاب‌هایی که بین گذشتگان اعتماد به آن شایع و معروف بوده است و نویسنده آن از فرقه ناجیه امامیه باشد؛ مانند کتاب نماز حریر بن عبدالله سجستانی و کتاب‌های بنی سعید (حسن و حسین بن سعید اهوازی). آن‌گاه بیان می‌کند فاصله ما با اصول اولیه باعث شده است علمای ما اصطلاح جدید صحیح را وضع کنند.^۱

صاحب معالم (م ۱۰۱۱ ق) نیز این نکته را بیان کرده و می‌نویسد: در گذشته به جهت وجود قراین فراوانی که نشانه‌ی درستی خبر بود - گرچه خبر به اصطلاح امروز ضعیف باشد - به آن اعتماد می‌کردند؛ اما به مرور زمان که این قرینه‌ها و شواهد از بین رفت، خبر فقط با اسناد ارائه گردید و متأخران ناچار شدند اخبار را خالی از شک و تردید کنند. به همین دلیل به وضع اصطلاح

۱. شیخ بهایی؛ مشرق الشمسین؛ ص ۲۶-۳۲.

جدید خبری روی آوردند و حدیث را به چهار قسم صحیح، حسن، موثق و ضعیف تقسیم کردند که این موضوع در آثار احمد بن طاووس (م ۶۷۳ ق) و شاگردش علامه حلی (م ۷۲۶ ق) مشاهده می‌شود.^۱ این تقسیم‌بندی که از قرن هشتم شروع شد، امروزه امری پذیرفته‌شده بین علمای شیعه است.

به همین جهت علامه مجلسی در آغاز مرآت العقول بیان می‌کند هر خبری که در این اصول هست، عمل به آن رواست؛ اما این بدان معنا نیست که نباید به سند آن توجه کرد.^۲ ما در این کتاب به سیره می‌پردازیم که عمل معصوم است. طبیعی است انعام آن برای دیگران هم روا باشد.

شیوه نگارش

کتاب اربعه منابع اصلی این کتاب‌اند. برای دستیابی به سیره در این کتب، مدتی به مطالعه و فیش‌برداری کتب اربعه که مجموع آن ۲۶ جلد است، پرداختیم و موارد قابل استفاده و استناد در سیره همراه با عناوین مختلف را استخراج کردیم و در کتب و ابواب مختلف فقهی جداگانه تدوین نمودیم.

اساس پژوهش گزارش توصیفی - تحلیلی است. در مواردی به نقد و بررسی گزارش‌های کتب اربعه پرداخته و اشکالات برخی گزارش‌ها را با توجه به دیگر منابع مورد ارزیابی قرار داده‌ایم. حال به بیان چند نکته می‌پردازم:

۱. جمال‌الدین حسن بن زین‌الدین عاملی؛ منتقى الجمال؛ ج ۱، ص ۱۴. اسدالله بن اسماعیل تستری کاظمی؛ مقابس الأنوار؛ ص ۳.

۲. محمدباقر مجلسی؛ مرآة العقول؛ ج ۱، ص ۲۲: «أَنَّ وجود الخبر في أمثال تلك الأصول المعتبرة مما يورث جواز العمل به لكن لا بد من الرجوع إلى الأسانيد لترجيح بعضها على بعض عند التعارض، فإن كون جميعها معتبرا لا ينافي كون بعضها أقوى».

۱. ما در این اثر به گزارش‌ها و احادیثی می‌پردازیم که حکایت از سیره و رفتار معصومان و تاریخ آنان دارد؛ چه در اعمال فردی و چه انجام کارهای اجتماعی، اخلاقی، سیاسی، نظامی و اقتصادی. مواردی را که افراد برای عمل به آن از معصوم می‌پرسند و جنبه عملی دارد نه اعتقادی، مورد توجه قرار می‌دهیم. چون شیوه برخورد با پرسشگران که دارای عقاید گوناگون بودند، از سیره محسوب می‌شود به آن نیز خواهیم پرداخت.

۲. در عین‌اینکه مبنای مباحث و مطالب بیان‌شده را کتب اربعه می‌دانیم، از دیگر جوامع حدیثی شیعه در جهت تبیین یا توسعه و شرح بحث نیز استفاده کرده‌ایم. ما در مواردی که اصل موضوعی در کتب اربعه آمده، برای تبیین ابعاد مختلف آن، از دیگر کتاب‌های حدیثی استفاده کرده‌ایم و ملاک‌گزینش، کتاب‌های حدیثی تا عصر نسخ طوسی است. اگر سیره و خبری از کتابی بعد از این زمان نقل کرده‌ایم، فقط در جهت تأیید یک خبر و بیان مورد مشابه آن یا توضیحی که در آن بوده و توجه بزرگان به آن با شرح و بسط مطلب اصلی بوده است.

۳. ما با سند روایات کاری نداریم و بمانند گذشتگان بنا را بر اعتماد به این کتاب‌ها می‌گذاریم؛ جز در مواردی که با احکام مسلم فقهی و احکای مسلم تاریخی در تضاد یا دو حدیث متفاوت وجود داشته باشد. در این صورت به نقد و بررسی سند آنها می‌پردازیم. البته باید توجه داشت هر خبری که ضعیف است، لزوماً نمی‌شود آن را نادرست دانست؛ بلکه ممکن است قرآنی بر صحت آن وجود داشته باشد.

۴. گاهی برای توضیح احادیث و حوادثی که مربوط به خبری است یا حتی نقد یک گزارش تاریخی از کتب تاریخی، انساب و رجال شیعه و اهل سنت بهره

گرفته‌ایم؛ مثلاً درباره زمان قیام محمد بن عبدالله و برخورد وی با امام صادق علیه السلام تنها یک روایت مفصل از برادرش یحیی بن عبدالله در کتاب اصول کافی نقل شده است. اما برای تبیین ابعاد روایت و روشن شدن موضوع آن از کتب تاریخی و بحالی استفاده شده است؛ همان‌گونه که شارحان کتب اربعه مانند مجلسی در *مرآت العقول* به نقل و شرح قیام محمد به‌طور مفصل پرداخته‌اند.

از آنجا که منابع مورد استفاده تا حدودی معروف و شناخته‌شده‌اند، از معرفی آنها پرهیز می‌کنیم. کتب اربعه را در قسمت اول به تفصیل معرفی کرده‌ایم.

۵. در نقل مطالب از منابع مختلف، معمولاً اولین اثر منبع اصلی موضوع مطرح در کتاب است. اگر منبع متأخری، مقدم بر دیگر منابع شده است، بدان جهت است که اصل مطلب از اولین منبع اقتباس شده و کامل‌تر به موضوع پرداخته است و زوایای آن در کارای مطالب مکمل یا مطلب مشابه‌اند، در منابع و کتب بعدی آمده است یا بعداً دیگر منابع بر آن افزوده شده است. اگر مطلبی از دو نسخه از یک کتاب مثلاً دو چاپ از تاریخ طبری و امثال آن نقل شده به جهت امکان دسترسی خوانندگان به هریک از نسخه‌های متعدد یک اثر است که ممکن است الزاماً بهترین نسخه در اختیار نبوده است و در موارد مختلف نسخه رایج و مرسوم برگزیده شده است.

۶. گاهی مشابه مطالب مطرح در کتب اربعه در منابع اصلی اهل سنت نیز آمده است. در چنین مواردی موضوع اقتضا می‌کند بحث گسترده باشد تا تفاوت روایات شیعه و اهل سنت به اجمال بیان گردد. گاهی برای تبیین مطلبی و ریشه‌یابی حادثه‌ای از آثار حدیثی و تاریخی اهل سنت بهره برده‌ایم تا ابعاد موضوع روشن شود؛ همان‌گونه که برخی شارحان کتب اربعه به نقل از کتب حدیثی اهل سنت و گاهی بیان توجیه دیدگاه آنان و کتاب‌های تاریخی پرداخته‌اند.

۷. با وجود استفاده از نرم‌افزارهای نور به‌ویژه جامع احادیث و نورالسیره و نرم‌افزار اهل‌بیت و جامع کبیر و الشامله سعی شده اصل کتاب هم دیده شود و مورد مراجعه قرار گیرد. چنانچه به برخی از کتاب‌های موجود در این نرم‌افزارها دسترسی نداشتیم و رؤیت نشد، در کتابنامه به نام نرم‌افزاری که کتاب در آن آمده، اشاره می‌کنیم.

برای تدوین کتابنامه هم به اصل کتاب مراجعه شده است؛ لذا ممکن است چاپ مشابه برخی از آثار در نرم‌افزارها باشد یا کتابشناسی مذکور در نرم‌افزارها متفاوت یا اشباه باشد.

ساختار

این مجموعه تحقیقی که عنوان اولیه آن سیره معصومان در کتب اربعه بوده دارای هشت بخش مختلف بود که برای ارائه بهتر و بیشتر، بخش‌های مختلف آن به صورت مستقل در شش عنوان جداگانه تقدیم می‌گردد: ۱. درآمدی بر سیره معصومان علیهم السلام در کتاب‌های چهارگانه شیعه؛ ۲. سیره فرهنگی - اجتماعی؛ ۳. سیره عبادی؛ ۴. سیره سیاسی؛ ۵. سیره اقتصادی؛ ۶. سیره نظامی.

کتاب حاضر سیره اقتصادی معصومان علیهم السلام را در چند فصل ارائه کرده است. فصل اول به بیان اهمیت کار و تلاش و اهتمام معصومان به آن پرداخته، زشت دانستن بیکاری و تنبلی و ارائه راه‌هایی در جهت کسب مشروع و میان آداب کسب، توصیه به آگاهی از احکام شرعی قبل از تجارت، نادرست دانستن رها کردن تجارت از دیگر موضوعات ارائه شده است. معصومان در عین داشتن مال، زاهد بودند؛ یعنی وابسته به مال و ثروت نبودند و از آن به‌عنوان ابزاری برای کمک به دیگران استفاده می‌کردند.

فصل دوم درباره کار و تلاش معصومان است که به کار کشاورزی و تلاش در مزرعه می‌پرداختند و از تجارت غافل نبوده و در مواردی دامداری می‌کردند و مردم را به داشتن دام توصیه و گوسفند را برکت نامیده‌اند.

فصل سوم درباره شیوه مصرف اموال توسط معصومان است. در مرحله اول مال را به مصرف خانواده رسانده و به نیازمندان کمک می‌کردند و برای اصلاح بین شیعیان پولی را تعیین می‌نمودند. وقف از مصارف مالی آنان بود. به میانه روی و دوری از اسراف و تبذیر توصیه می‌کردند. مصرف مال را در مسائل بهداشتی و حج خارج از اسراف معرفی کرده‌اند.

فصل پایانی درباره شیوه مصرف بیت‌المال و روش اصلاحی امیرالمؤمنین علیه السلام در این باره است که در تقسیم بیت‌المال تساوی را مراعات می‌کردند و دیدگاه دیگران را صبیح بر تَبِیض و برتری اشراف، رد کردند.

در پایان خداوند را سپاسگزارم که توفیق نگارش این کتاب را به من داد و وظیفه خود می‌دانم از تمام کسانی که در این اثر مرا یاری کرده‌اند تشکر و قدردانی کنم: از جناب آقای حجت‌الاسلام والمسلمین محمدکاظم رحمان‌ستایش که نظارت بر این اثر را پذیرفتند و با نکته‌سنجی‌ها و پیشنهادهای خود، در غنا و استحکام آن نقش داشتند. از حمایت جناب آقای حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر حمیدرضا مطهری مدیر پژوهشکده تاریخ و سیره که در طرح این موضوع نقش داشتند. جناب دکتر محمدالله اکبری مدیر سابق پژوهشکده و از تمام اعضای شورای علمی پژوهشکده و جناب آقای حجت‌الاسلام والمسلمین مصطفی صادقی مدیر پیشین گروه سیره اهل بیت علیهم السلام و جناب آقای حجت‌الاسلام والمسلمین حسین عبدالحمیدی که به ارزیابی آن پرداخته‌اند و از تمام کسانی که در ویرایش و آماده‌سازی

این اثر نقش دارند. از خوانندگان گرامی می‌خواهم با نقد و پیشنهادهای خود زمینه تکمیل این اثر را فراهم سازند.

علی‌اکبر ذاکری

عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

www.ketab.ir